

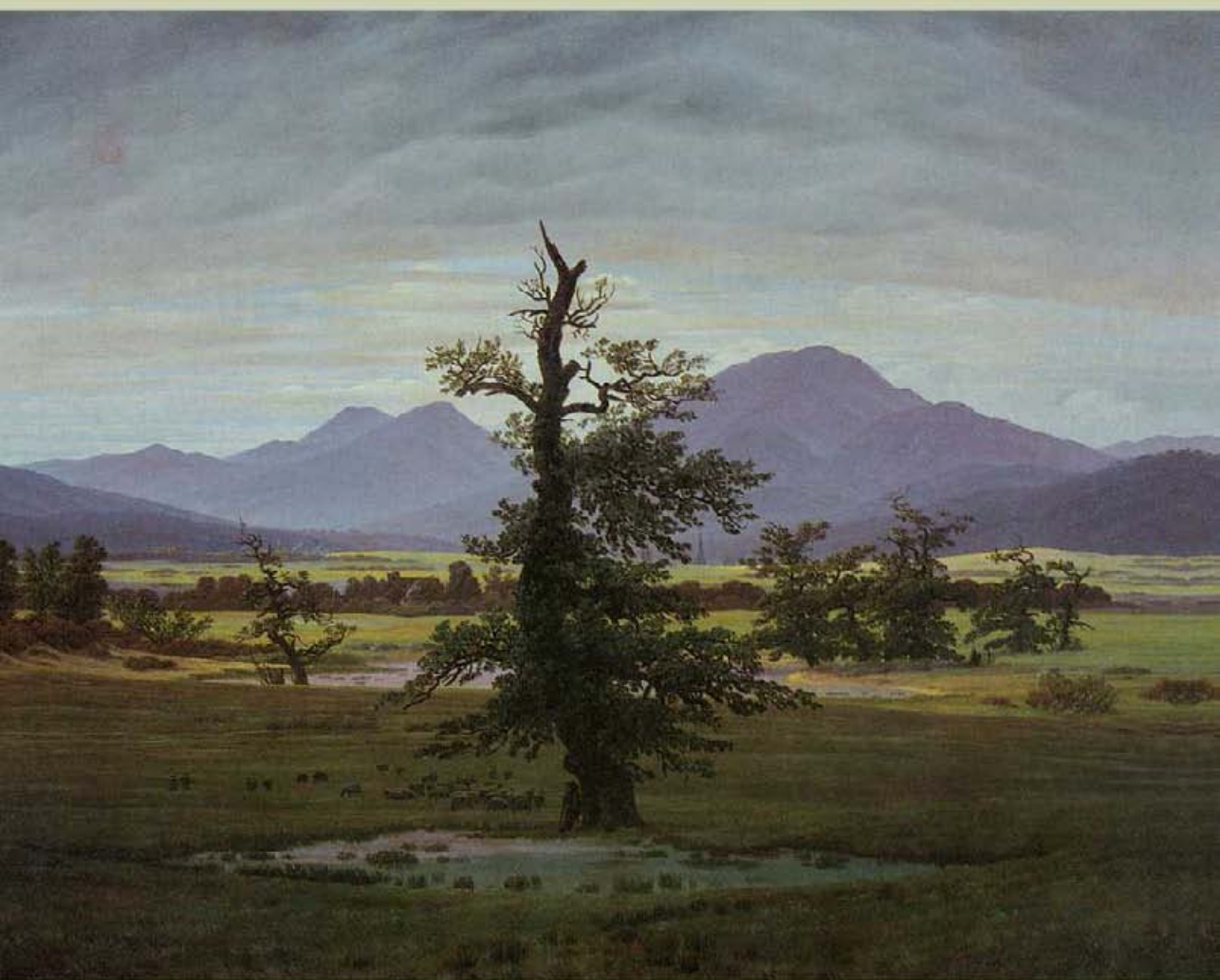
LIS MØLLER

Erindringsens poetik

WILLIAM WORDSWORTH

S.T. COLERIDGE

THOMAS DE QUINCEY

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

Erindringens poetik

*“Til mine forældre,
Sigrid og Harald Møller,
i kærlig erindring.”*

LIS MØLLER

Erindringens poetik

WILLIAM WORDSWORTH

S.T. COLERIDGE

THOMAS DE QUINCEY

Erindringens poetik

© Forfatteren og Aarhus Universitetsforlag 2011

Tilrettelægning og sats: Jørgen Sparre

Omslag: Jørgen Sparre

Billedet på forsiden er

Caspar David Friedrichs "Der einsame Baum"

Bogen er sat med Legacy Serif ITC,

eISBN 978 87 7124 246 1

Aarhus Universitetsforlag

Aarhus

Langelandsgade 177

8200 Aarhus N

København

Tuborgvej 164

2400 København NV

www.unipress.dk

Fax 89 42 53 80

Bogen er udgivet med støtte fra

Aarhus Universitets Forskningsfond

Denne afhandling er af Akademisk Råd ved

Det Humanistiske Fakultet, Aarhus Universitet,

antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad.

Indhold

Forord	9
Forkortelser	12
<i>Indledning</i>	13
Problemstilling og teser	13
Erindringsmetaforer	20
Afgrænsning og struktur	25
Kapitel 1	
<i>Mod et moderne erindringsbegreb</i>	
<i>Locke, Hume og Hartley</i>	31
Erindring hos Locke og Hume	32
Fra den ydre verden til den indre: Lockes erkendelsesteori	32
Lockes definition af erindring	38
Hume: Erindring og fantasi	43
Traditionen	46
Platon	46
Aristoteles	51
Grafiske erindringsmetaforer	55
Spatiale erindringsmetaforer	61
<i>Camera obscura</i> , tavle og gravsten	66
Identitet og association	70
Erindring og personlig identitet	70
Hume: Identitet som konstruktion	77
Association	82

En blid kraft	89
Association og vibration: Et neurologisk perspektiv	95
Kapitel 2	
<i>William Wordsworth</i>	
<i>Erindringens landskab</i>	109
Barnet	114
Dyrebarnet og gudebarnet	114
Dyrebarnet i <i>The Prelude</i>	124
Intermezzo: Far, mor og barn	137
Gudebarnet i <i>The Prelude</i>	148
Det erindrede barn	163
Landskabet	174
Natur og tegn	174
Fra ungdomsværkerne til <i>Lyrical Ballads</i>	180
Påskeliljer og tågehav: Erindringen som metode	189
Caspar David Friedrichs romantiske landskaber	199
Hieroglyfiske tegn	206
Gentagelse	212
“Spots of time” (I)	218
Erindringen	226
Erindringens topografi	226
“Spots of time” (II)	239
“Eleigiatic Stanzas”: Afsked med erindringens poetik	248
Kapitel 3	
<i>S. T. Coleridge</i>	
<i>Erindringens bog</i>	267
Mellem associationspsykologi og transcendental idealisme	272
Fantasi og indbildningskraft	272
Fantasi og indbildningskraft: Den idéhistoriske kontekst	279
Selv og erindring	285

Coleridge og associationsteorien	295
Aggregat eller strøm?	300
Drømmen	309
"Kubla Khan"	309
Coleridges drømmeteor: Psyke og soma	321
Drømmesproget	329
Drøm og erindring	337
Mellem drøm og vågen	341
Ubevidst erindring	347
Erindringens lukkede bog	347
Leibniz	354
Animalsk magnetisme	358
<i>Gesteigerte Gedächtniss</i>	368
Swedenborg og den indre erindring	376
Erindring mellem krop og ånd	383
Anger	396

Kapitel 4

Thomas De Quincey

<i>Erindringens palimpsest</i>	425
Sorgens hieroglyf	429
Barndommens smerte	429
"The Dark Interpreter"	439
Hieroglyffen i det 18. århundrede og romantikken	444
Hieroglyf og <i>involute</i>	449
Hieroglyf som semantisk knudepunkt	456
Arabesken	468
Succession og samtidighed	468
Progression	475
Arabeskens lineatur	481
Fragment	489
Labyrint	494
Fuga. Vekselbevægelse	501

Hjernens palimpsest	511
Indre dyb og hieroglyfisk tegn	511
“... no such thing as <i>forgetting</i> ”	517
Palimpsesten som erindringsmetafor	523
<i>Totum simul</i>	529
<i>Afslutning</i>	
<i>Det romantiske erindringsbegrebs efterliv</i>	551
<i>Stream of consciousness</i> (William James)	553
‘Hysterikeren lider af reminiscenser’ (Sigmund Freud)	561
Kikkert og stjernetaget (Henri Bergson)	569
Engelsk resumé / Summary in English	585
Bibliografi	609
Indeks	631
Illustrationer	640

Forord

Det er ikke nogen hemmelighed, at denne bog har været længe undervejs. Min fascination af de engelske romantiske digtere startede for godt tredve år siden, mens jeg stadig var stud. mag. i Litteraturvidenskab på Københavns Universitet, og den fik ny næring under indtryk af de amerikanske dekonstruktivistisk krævende og ofte overrumplende nylæsninger af den engelske romantiks kanoniske tekster. To studieophold i midt-firserne gav væsentlige nye impulser: The School of Criticism and Theory (som på daværende tidspunkt blev ledet af Geoffrey Hartman) på Northwestern University i sommeren 1984 og Department of Comparative Literature på Yale University i 1985-86. Under opholdet på Yale skrev jeg en stor del af min licentiatafhandling om Wordsworth og Freud. Afhandlingen blev antaget i 1987. Ved omskrivningen af afhandlingen med henblik på udgivelse valgte jeg imidlertid at fjerne den del, der handlede om Wordsworth, og udvide Freud-delen (bogen udkom i 1991 under titlen *The Freudian Reading* på University of Pennsylvania Press), og min interesse for romantikken gled for en stund i baggrunden til fordel for andre projekter.

Men gammel kærlighed rustet som bekendt ikke. En generøs netværksbevilling fra Statens Humanistiske Forskningsråd gjorde det muligt at etablere et dansk netværk for romantikforskning under ledelse af Marie-Louise Svane og undertegnede. Netværket, der eksisterede i to år (1995-96), havde til formål at skabe en platform, hvor danske romantikforskere fra forskellige fagmiljøer dels kunne præsentere og diskutere *work in progress*, dels hente ny inspiration fra inviterede udenlandske gæsteforelæsere. I regi af netværket og senere Dansk Selskab for Romantikstudier, som blev stiftet efter udløbet af den toårige netværksbevilling, fik min interesse for de engelske romantiske digtere efterhånden et bredere litteratur- og idé-

historisk perspektiv, og det forskningsprojekt, som nu har udmøntet sig i afhandlingen *Erindringens poetik. William Wordsworth, S.T. Coleridge, Thomas De Quincey*, fandt gradvist sin form.

Et arbejde, der har været så længe undervejs, står i taknemmeligheds-gæld til mange. Tak først og fremmest til nuværende såvel som tidligere medlemmer af Dansk Selskab for Romantikstudier for inspirerende diskussioner og konstruktiv kritik. Ingen nævnt, ingen glemt. Dog må jeg rette en ganske særlig tak til min samarbejdspartner og veninde gennem mange år Marie-Louise Svane. Tak også til Uffe Hansen for at have henvendt min opmærksomhed på den animalske magnetisme. Selskabet har gennem årene været mit faste romantikfaglige holdepunkt – det forum, hvor jeg har kunnet afprøve mine idéer og hente nye impulser. Et forstudie til et af afsnittene i kapitlet om Wordsworth har tidligere været publiceret i Selskabets skriferække *Litteraturkritik og romantikstudier* under titlen “Det romantiske landskab: Caspar David Friedrich og William Wordsworth” (2002).

Tak til Statens Humanistiske Forskningsråd for forskningsstipendium i 2002. Stipendiet gav mig arbejdsro – og gjorde det muligt for mig at læse Coleridges *Notebooks* fra perm til perm.

Tak til mine gode kolleger på Institut for Æstetiske Fag, Aarhus Universitet, og i særdeleshed Svend Erik Larsen for vigtige input om erindring og for konstruktiv kritik undervejs. Tak også til instituttets ledelse, som tålmodigt har afventet afslutningen af dette arbejde. Tak til nuværende såvel som tidligere studerende og kolleger og andre, der har hørt mig fremlægge dele af mit projekt, og som gennem kommentarer, spørgsmål og kritik har bragt mig videre i processen. Tak især til deltagerne i følgende arrangementer: ph.d. seminaret “Genre and Identity” på University College London 2002 (min forelæsning ved denne lejlighed er optrykt i Litteraturhistories skriferække *Arbejdsrapporter* under titlen “Thomas De Quincey’s Arabesque Confessions”), Wordsworth Summer Conference, Grasmere (2005), Æstetisk seminar, Århus (2007) og konferencen “Romantik og videnskab” på DPU i 2008. Tak også til redaktørerne af henholdsvis *Passage* (2003) og *Romantikkens Verden* (2008) for mulighed for at publicere

artiklerne “Opium. Den romantiske opiumsmyte hos S.T. Coleridge og Thomas De Quincey” og “Drøm og poesi i romantikken”, hvoraf visse dele i omarbejdet form indgår i afhandlingen.

Tak til mit bedømmelsesudvalg, professor Svend Erik Larsen, AU, professor Dag T. Andersson, Universitetet i Tromsø, og lektor Peter Simonson, SDU. Det er en gave at blive læst med en sådan omhu! Bogen her er identisk med det disputatsforslag, jeg indleverede til Det Humanistiske Fakultet i januar 2010 – bortset fra enkelte rettelser til bibliografien og konsekvensrettelser inde i selve teksten. Jeg takker bedømmelsesudvalget for at have påpeget disse mangler og givet mig mulighed for at udbedre dem. Tak også til Aarhus Universitetsforlag og ikke mindst til Bodil Wille Boisen for omsorgsfuld korrekturlæsning. Tilbageværende fejl og mangler står alene for min regning.

Tak endelig til min familie uden hvem det hele havde været lidt kedeligere og især til Frederik, der har hørt om dette projekt så længe, han kan huske.

Til slut en bemærkning om titlen *Erindringens poetik*, som jeg har valgt at fastholde, selv om der allerede eksisterer en engelsksproget antologi med samme titel. (*The Poetics of Memory*, ed. Thomas Wägenbauer, 1998). Jeg føler, at jeg har en vis ret til titlen, da jeg benyttede den allerede i 1988 i en artikel til *Kritik*. Artiklen afspejler imidlertid licentiatafhandlingens psykoanalytiske og dekonstruktive forståelsesramme og har ikke meget andet til fælles med bogen end netop titlen.

Aarhus, marts 2011

Lis Møller

Forkortelser

- BL : *Biographia Literaria* (Coleridge)
C : *Confessions of an English Opium-Eater* (De Quincey)
CC : *The Collected Works of Samuel Taylor Coleridge*
CL : *Collected Letters of Samuel Taylor Coleridge*
CM : *Coleridge Marginalia* (CC Vol. 12, I-VI)
CN : *The Notebooks of Samuel Taylor Coleridge*
EMC : *The English Mail-Coach* (De Quincey)
Enquiry : *An Enquiry concerning Human Understanding* (Hume)
Essay : *An Essay Concerning Human Understanding* (Locke)
LB : *Lyrical Ballads* (Wordsworth & Coleridge)
Masson : *The Collected Writings of Thomas De Quincey*, ed. David Masson
Prelude : *The Prelude 1799, 1805, 1850* (Wordsworth)
Pr.W : *The Prose Works of William Wordsworth*, eds. Owen & Smyser
PW : *The Poetical Works of William Wordsworth*
SP : *Suspiria de Profundis* (De Quincey)
Treatise : *A Treatise on Human Nature* (Hume)
Ward : *Confessions of an English Opium Eater and Other Writings*,
ed. Aileen Ward

Indledning

PROBLEMSTILLING OG TESER

Erindringens poetik har til hensigt at vise, *at* det moderne erindringsbegreb, som tager form i det 18. århundrede, i den romantiske periode undergår væsentlige forskydninger og forandringer, der har konsekvenser for opfattelsen af den personlige erindring ind i det 20. århundrede og i en vis forstand helt frem til vores egen tid; *at* disse romantiske forskydninger og forandringer mest markant udfoldes hos de tre engelske digtere og forfattere William Wordsworth, S.T. Coleridge og Thomas De Quincey; og endelig *at* man – inden for rammerne af det moderne erindringsbegreb – meningsfuldt kan tale om en distinkt romantisk forståelse af erindringen, der på sin side kan bidrage med nye facetter til karakteristikken af romantikken og det romantiske.

Afhandlingen har således et værkanalytisk såvel som et litteratur- og idéhistorisk sigte. Dens tre hovedkapitler er viet undersøgelsen af erindringens rolle og fremstillingen af den personlige erindring hos henholdsvis Wordsworth, Coleridge og De Quincey. Undersøgelsen vil koncentrere sig om tre indbyrdes relaterede områder: For det første vil jeg beskæftige mig med erindring som litterært såvel som filosofisk tema. Jeg skal i den forbindelse ikke blot behandle skildringer af bestemte personlige erindringer, men også værkernes refleksion over erindringen og den erindrende evne, dens natur og rækkevidde, ligesom jeg skal kortlægge deres brug poetiske billeder og metaforer i fremstillingen af erindringen. For det andet vil jeg rette opmærksomheden mod erindring som struktur- og formprincip. Navnlig hos Wordsworth og De Quincey gælder det således, at erindringstemaet ikke kan udfoldes inden for rammerne af eksisteren-

de former, men fordrer et nyt sprog og en ny narrativ struktur. Endelig skal jeg for det tredje se på sammenhænge mellem erindring og poetisk skabelse og på erindringens rolle i de tre forfatters poetologiske, litteraturkritiske og æstetisk-filosofiske skrifter. Helt overordnet vil jeg vise, at erindring udgør en frugtbar indfaldsvinkel til de enkelte forfatterskaber og desuden tilbyder et samlende perspektiv på dem, der kan opfattes som et supplement og til dels et korrektiv til det perspektiv, som imaginationsbegrebet traditionelt har leveret. Samtidig vil jeg indsætte fremstillingen af erindringen hos de tre romantikere i den bredere kontekst, som jeg ovenfor har benævnt 'det moderne erindringsbegreb'.

Det moderne erindringsbegreb tager sin begyndelse med afviklingen i det 17. og 18. århundrede af retorikkens *ars memoria*. Den klassiske retoriks undergang – og med den bortfaldet af erindringskunsten som en fælleskulturel referenceramme – baner vejen for opkomsten af et nyt erindringsbegreb, der ikke er kollektivt, men subjektivt og individuelt (Assmann 1993: 357ff). Skønt det at fastsætte en begyndelse altid må være behæftet med forbehold, vil jeg ikke tøve med at pege på John Lockes erkendelsesfilosofiske *Essay Concerning Human Understanding* (1700) som det værk, der lægger grunden til det nye erindringsbegreb, som udfoldes i det 18. århundrede. Med sin vægtning af det partikulære på det generelle og universelles bekostning (for Locke er generaliseringer alene bevidsthedens værk) og sin forskydning af fokus fra den ydre, materielle verden til den enkelte bevidsthed og dens idéer indvarsler Locke den subjektivism og individualisme, der præger 1700-tallets epistemologi, psykologi og æstetik (Bate 1961: 93ff; Tuveson 1960: 25), ligesom han initierer det paradigme, som Charles Rzepka (1986) har kaldt "The Idea of the Self as Mind", altså identificeringen af selvet med bevidstheden eller sindet. Mere specifikt definerer Locke selvet eller den personlige identitet med (selv)bevidsthed strakt bagud i tid – altså med erindring. Lockes position markerer "einen Wendepunkt im Verhältnis von Erinnerung und Identität", skriver Aleida Assmann. "Locke bindet als Philosoph des modernen bürgerlichen Zeitalters den Begriff der Identität an die Lebensspanne des Individuums", idet han filosofisk begrundet selvet i selvbevidsthed og erindring (1993: 369).

Det kartesianske *cogito* erstattes hos Locke af et 'jeg erindrer mig, altså er jeg' (Assmann 1999: 97). Når Georges Poulet i indledningen til sit monumentale værk om den menneskelige tidsopfattelse, *Études sur les temps humains*, kan fastslå, at erindringen som fænomen er det 18. århundredes store opdagelse (Poulet 1950: xxix), er det ikke mindst i kraft af Lockes *Essay* og dette værks kolossale betydning for det århundrede, det indvarsler.

Den empiristiske tradition fra Locke og videreudviklinger af denne tradition i retning af en egentlig psykologi, den såkaldte associationspsykologi, vil i det følgende danne folio for min behandling af det romantiske erindringsbegreb, der udkrystalliseres dels i den filosofiske diskussion med empirismen og den empiristiske associationspsykologi, dels i erindringslitteraturen, som i min optik vil omfatte fiktive værker, der bringer erindringstemaet på bane, såvel som erklærede autobiografiske tekster.

For en litteraturhistorisk betragtning er den mest prægnante udmøntning af det 18. århundredes 'opdagelse' af erindringen utvivlsomt selvbiografien som genre. Både den moderne roman ("the novel") og den moderne, sekulære selvbiografi er blevet fremstillet som former, der opstår i 1700-tallet under indtryk af den nye individualistiske orientering (Watt 1974). Men for selvbiografien i særdeleshed gælder det, at den indgår i en tæt alliance med "Self as Mind"-paradigmet og den forståelse af den personlige identitet, som Locke sætter på den filosofiske dagsorden – altså identificeringen af selvet med den personlige erindring. Hovedværket er her Jean-Jacques Rousseaus kolossalt indflydelsesrige *Confessions*; et værk, som med forfatterens egne ord er "uden eksempel" (Rousseau 1966: 25), og som af mange betragtes som den første selvbiografi i moderne forstand (cf. Lejeune 1989). Rousseaus betydning for de engelske romantikere, Wordsworth i særdeleshed, er veldokumenteret (Mitchell 1990). Den selvbiografiske litteratur efter Rousseau – og i bredere forstand erindringslitteraturen – tilbyder imidlertid ikke blot en litterær gestaltning af det erindringsbegreb, som filosofien og psykologien har udviklet, men bidrager på signifikant vis til udformningen af en ny forståelse af den personlige erindring. Helt væsentlig er i den forbindelse den nye vægt og betydning, som romantikken tilskriver barnet og barndommen.

Ikke alene erindrungen, men også barndommen er blevet udråbt som det 18. århundredes store opdagelse (cf. Ariès 1962). I sidste halvdel af 1700-tallet grundfæstes den opfattelse, at barndommen udgør en distinkt livsfase, der har værdi i sig selv og ikke kun som en forberedelse til voksenalderen. Som Rousseau skriver i *Emile ou de l'éducation*, ser, tænker og føler barnet på en anden måde end den voksne. Barnet er ikke voks, der skal formes af voksne hænder, sådan som Locke mente (Locke 2000: 265), men kendetegnes af sin oprindelige uskyld og naturlighed – og udgør i den forstand en pendant til ‘den ædle vilde’, der ligesom barnet kommer til at udgøre et modbillede til en depraverende og dehumaniserende civilisation (Kümmerling-Meibauer 2008: 185). ‘Opdagelsen’ af barndommen har ikke bare betydning for den nye selvbiografi, hvor barneårene spiller en vigtig rolle. Som Peter Coveney bemærker, gør barnet i slutningen af 1700-tallet sin entre i engelsk litteratur og bliver genstand for hidtil uset interesse (Coveney 1967). ‘Det romantiske barn’ adskiller sig imidlertid på afgørende vis fra Rousseaus før-romantiske opfattelse af barndommen. Centralt hos såvel Wordsworth som De Quincey står erfaringen af “childhood as at once discontinuous and continuous with the adult self” (Richardson 1999: 29). I sine *Autobiographical Sketches* krediterer De Quincey Wordsworth for som den første at have indset, at “infancy” må opfattes “not only as part of a larger world that waits for its final complement in old age, but also as a separate world of itself; part of a continent, but also a distinct peninsula” (Masson I: 121). Hos Wordsworth selv finder følelsen af kontinuitet og diskontinuitet mellem barnet og den voksne sit mest bevægende udtryk i *The Prelude*:

[S]o wide appears
 The vacancy between me and those days,
 Which yet have such self-presence in my mind
 That sometimes when I think of them I seem
 Two consciousnesses – conscious of myself,
 And of some other being.
 (II: 28-33)

“Two consciousnesses” er oplevelsen af barnet som på én gang et insistende nærvær og noget fjernt og forunderligt, en ‘andethed’, der ikke lader sig assimilere. Præmissen for denne oplevelse er imidlertid, at barnet ikke længere primært opfattes som en entitet i den ydre verden (f.eks. som genstanden for pædagogens bestræbelse), men som ‘det indre barn’: Det barn, man engang selv var. Hos Wordsworth falder det 18. århundredes to store opdagelser, barnet og erindringen, således sammen. Det romantiske barn er det erindrede barn – det barn, den voksne ser tilbage på (Austin 2003: 76).

Barnets og barndommens nye værdighed er dog ikke det eneste forhold, der influerer på romantikkens opfattelse af erindringen. Hos De Quincey fremstilles drømmen og i særdeleshed opiumsdrømmen som en uvilkårlig erindringsmodus, der adskiller sig fra den vågne erindring i kraft af sin langt større rækkevidde og sin evne til at forbinde, hvad den nøgterne bevidsthed har adskilt. Romantikens opfattelse af drømmen er generelt set væsentligt forskellig fra oplysningstidens (Béguin 1956; Alt & Leiteritz 2005; Schmitz-Emans 2008; Møller 2008). For oplysningstænkeren er drømmen nonsens; for romantikeren er den en “revne i det hemmelighedsfulde forhæng, der falder ind i vort indre med tusinde folder” (Novalis 1998: 12), eller (med De Quinceys ord) den kanal, gennem hvilken mennesket kommunikerer med det dunkle. Den romantiske interesse for drømmen – og for beslægtede fænomener som hallucination, fantasma-gori, delirium og somnambulisme – åbner således for en forståelse af ‘det ubevidste’ i sjælelivet. Dette ‘ubevidste’ lader sig ikke uden videre identificere med psykoanalysens begreb, men spænder fra et kropsligt ubevidste (f.eks. hos Coleridge), over et kognitivt ubevidste, forstået som det, der befinder sig under opmærksomhedens tærskel, til et overindividuel ubevindste, ‘al-naturen’ eller ‘evigheden’. Også selv om drømmen ikke udtrykkeligt fremstilles som en særlig måde at erindre på (sådan som det altså er tilfældet hos De Quincey), udgør den, *qua* alliancen til ‘det ubevidste’, en udfordring til 1700-tallets forståelse af identitet og erindring. I grunden rokker såvel det romantiske barn som drømmen ved selve begrebet om identitet (fra latin: *identidem*, af *idem et idem*, ‘samme og samme’), idet både

barnet og drømmen indikerer eksistensen af en ‘andethed’ i ‘det samme’ – noget dunkelt og gådefuldt; noget, der er gået tabt eller befinder sig uden for rækkevidde og kun i glimt åbenbares.

Den inderlighed, som romantikken kolporterer, rækker altså dybere end det 18. århundredes, der har sit centrum i bevidstheden og det, som bevidstheden disponerer over. Hos Wordsworth, Coleridge og De Quincey er barnet, drømmen og ‘det ubevidste’ anledning til refleksioner over selve den erindrende evne (Hvad ‘er’ erindring? Hvordan erindrer man? Hvad kan erindres og under hvilke omstændigheder?) – refleksioner, der implicit og eksplicit sætter spørgsmålstegn ved det erindringsbegreb, som udgør arven fra Locke og hans efterfølgere. I vestens filosofiske behandling af spørgsmålet om, hvad erindring er, kan man groft sagt identificere to hovedspor: det, der udgår fra Platon, og det, der har afsæt i Aristoteles. Mens den platoniske erindringsteori insisterer på erindringens ontologiske primat i forhold til sansningen (Barash 1997) og opfatter erindring som en kilde til sandhed og erkendelse, der rækker videre end den sansbaserede, fremhæver den aristoteliske teori omvendt sanseerfaringen som erindringens forudsætning, idet erindringen betjener sig af billeder hidrørende fra sanseindtryk. Locke er nyskabende, for så vidt som han identificerer den personlige identitet med erindring, men selve hans definition af erindring som en mental “faculty” har snarere karakter af traditionsforvaltning: Locke gør her kort proces med det platoniske erindringsbegreb og tilslutter sig den bestemmelse af erindringen, som Aristoteles udkaster i *De memoria et reminiscientia*. Denne aristoteliske tendens kendetegner – med få, men markante undtagelser – det 18. århundredes erindringsteori, eller mere præcist den strøm af traktater om den menneskelige bevidsthed og erkendelse, der følger i kølvandet på Lockes *Essay*. Til forskel herfra har det romantiske erindringsbegreb *både* platoniske og aristoteliske elementer. Det er således min påstand, som jeg i det følgende skal argumentere for, at Wordsworth, Coleridge og De Quincey reagerer mod den ensidigt aristoteliske tendens, idet de, ganske vist på forskellig vis, griber tilbage til det platoniske spor – ikke for at erstatte det aristoteliske erindringsbegreb med et platonisk, men netop for at *forbinde* de to spor. Videre er det min

påstand, at bestræbelsen på at sammenkæde platoniske og aristoteliske erindringsbegreber er en strategi for at håndtere de udfordringer, som henholdsvis barnet og drømmen (det ubevidste) stiller.

Det romantiske erindringsbegrebs platoniske islæt kommer først og fremmest til udtryk i forståelsen af forholdet mellem erfaring (i Lockes betydning af ordet) og erindring. Mens romantikerne på den ene side erkender erfaring som erindringens forudsætning – uden erfaringer, ingen erindringer – tilskrives erindringen på den anden side en ‘merværdi’ i forhold til erfaringen, en merværdi, der er epistemologisk såvel som æstetisk. Epistemologisk i den forstand, at forståelse og indsigt knyttes til erindringen; betydningen (af det erfarede) fremtræder først i retrospekt. Og æstetisk i den forstand, at det erfarede må medieres gennem erindringen for at blive til kunst. Der er således en klar tendens til at opvurdere erindringen på erfaringens bekostning. Erindring forstås som en produktiv såvel som en reproduktiv formåen. At erindre er ikke bare evnen til at fastholde og genkalde repræsentationer, men i høj grad en fortolkende og formende aktivitet. Hos Platon er erindring (*anamnesis*) som bekendt knyttet til læren om sjælens præeksistens: Sjælen erindrer, hvad den har erfaret, før den blev bundet til kroppen og dens ufuldkomne sansesapparat. Skønt tanken om præeksistens ikke er ganske uden appel til romantikerne, har den kun i begrænset grad indflydelse på deres fremstilling af erindringen. Alligevel har det romantiske erindringsbegreb, som bl.a. Assmann har bemærket (Assmann 1993: 378; Assmann 1999: 107ff), karakter af en form for anamnese – forstået på den måde, at erindringen i dens forskellige modaliteter opfattes som en forbindelse til det gådefulde, det uendelige og det evige. Således kendetegnes det romantiske barns ‘andethed’ ikke bare af dets tættere relation til naturen, men også til det guddommelige, ligesom ‘det ubevidste’ er konciperet som det sted, hvor det individuelle selv er fæstnet til det overindividuelle og ukendte. Den indsigt, som erindringen bibringer, kan altså – ultimativt – forstås som en anelse om det transcendent. Det er ikke mindst dette, om man vil, metafysiske aspekt, der giver det romantiske erindringsbegreb dets distinkte karakter.

ERINDRINGSMETAFORER

I det følgende skal jeg beskæftige mig med erindringsteorier i form af filosofiske og psykologiske undersøgelser af erindringen såvel som med poetiske og litterære fremstillinger af erindringen og dens virksomhed, ligesom jeg både skal nærlæse og trække de lange linjer gennem mit stof. Det, der skal udgøre fællesnævneren for disse uensartede diskurstyper og forbinde de forskellige niveauer i min læsning, er *metaforen*, eller nærmere betegnet fremstillingen af erindringen gennem metaforer.

Metaforen har op gennem det 20. århundrede været genstand for massiv (om end ikke altid venlig) teoretisk interesse ikke blot fra litteraternes side, men også inden for f.eks. filosofi, sprogvidenskab og psykoanalyse. Frem til for relativt nylig har et fællestræk for skiftende tilgange til metaforen imidlertid været, at de har haft afsæt i den *poetiske* metafor. Det gælder også for Paul Ricoeurs metafor-teori (Ricoeur 1997; Ricoeur 1979), et af århundredets mest ambitiøse bud på en filosofisk bestemmelse af metaforen. For Ricoeur repræsenterer den poetiske metafor som sproglig begivenhed en semantisk nyskabelse, der ikke har noget fortilfælde i det etablerede sprog. Metaforen sammenbringer to uensartede semantiske områder, og i den forstand udgør den en logisk absurditet eller med Ricoeurs ord en semantisk impertinens, som søges overvundet i fortolkningen, der hermed bringer ny betydning ind i verden. Den poetiske metafor opererer på sprogets frontlinje og lever kun i fornyelsens øjeblik. Dens væsen er den spænding, der opstår mellem de semantiske områder, den tvinger sammen – og mellem den bogstavelige fortolkning, der må forkastes (men alligevel insisterer), og den nye fortolkning, der har sit afsæt i forkastelsen af den bogstavelige. Ved hyppig gentagelse svækkes denne spænding; til slut vil den poetiske metafor henfalde som ‘død metafor’ og kan som sådan finde optagelse i ordbogen.

Ifølge Ricoeur gælder det altså, at den poetiske metafor per definition er unik, og at dagligsproget beriges med de poetiske metaforer, i takt med at de henfalder. For den kognitive metafor-teori hos George Lakoff, Mark Johnson og Mark Turner m.fl. forholder det sig nærmest omvendt. Den

kognitive bestemmelse af metaforen har afsæt i dagligsprogets metaforer og fremstiller poetiske metaforer som videreudviklinger af basale konceptuelle metaforer, der ikke er opfundet af digterne, men udgør “part of the way members of a culture have of conceptualizing their experience” (Lakoff & Turner 1989: 9). Metaforen er ikke først og fremmest en begivenhed i sproget, men et værktøj for tanken, et helt fundamentalt og uundværligt redskab til at forstå os selv og omverdenen. Den simple formel for metaforen er at begribe noget gennem noget andet, som man kender og forstår. Metaforen har således af to led, ‘noget’ og ‘noget andet’, i fagjargonen henholdsvis mål-område (*target domain*) og kilde-område (*source domain*), og den metaforiske operation består i en overføring (*mapping*) af viden om kilde-området på mål-området. For forholdet mellem kilde- og mål-område gælder for det første, at mål-området typisk er abstrakt, komplekst, diffust og uigennemskueligt (deraf behovet for at forstå det gennem metaforer), mens kilde-området er konkret, mere simpelt, velafgrænset og velkendt, og for det andet, at flere forskellige kilde-områder må bringes i spil for at belyse et og samme mål-område. Antallet af kilde-områder overstiger altså antallet af mål-områder. F.eks. har en kultur flere forskellige metaforer for mål-området ‘tid’. Men ikke et ubegrænset antal, hvilket er en helt væsentlig pointe i den kognitive metafor-teori. Så længe man studerer metaforen gennem den poetiske metafor, vil man opfatte alle (levende) metaforer som enestående. For den kognitive tilgang kan en stor del af disse tilsyneladende unikke metaforer imidlertid bringes på samme formel. De kan føres tilbage på – og henter deres udsigelseskraft – fra et begrænset antal konceptuelle basismetaphorer, der kan varieres i det uendelige.

Den kognitive metafor-teori er efter min opfattelse i høj grad anvendelig, når det gælder metaforiske fremstillinger af erindringen. Det er i dag et almindeligt anerkendt faktum, at ikke blot ældre, men også moderne erindringsteorier har “a metaphorical cast” (Draaisma 2000: 3; se også Weinrich 1976: 291f.; Krell 1990; Assmann 1991; Assmann 1999: 149f.) – at erindring altså forstås gennem metaforer, og at disse metaforer ikke blot har karakter af illustrationer, der skal anskueliggøre noget allerede kendt,

men netop fungerer som nødvendige kognitive greb. “Wir können einen Gegenstand wie die Memoria nicht ohne Metaphern denken”, påpeger Harald Weinrich (1976: 294). Kendetegnende for disse erindringsmetaforer er, at de for det første er bemærkelsesværdigt bestandige (i det mindste når de anskues på det reduktionsniveau, som de basale konceptuelle metaforer udgør), og at de for det andet (igen på dette niveau) udgør et fælles reservoir for digtere og filosoffer, ligesom de indgår i dagligsproget. Siden oldtiden har man således betjent sig af to metaforer for erindringen, der har vist sig forbløffende slidstærke: Enten opfattes erindring som et ‘indhold’, der er forvaret i en beholder. Eller også fremstilles den som et aftryk (et mærke, et billede, en inskription) afsat på en modtagende flade. *Magasinet* og *tavlen* har Weinrich (1976: 291) kaldt disse to basismetaphorer. Selv foretrækker jeg at tale om henholdsvis den *spatiale* eller *rumlige* og den *grafiske* erindringsmetafor – idet jeg, med Krell (1990), til den sidste henregner typografiske såvel som ikonografiske metaforer og altså ikke i første omgang skelner mellem tekst og billede.

Lad mig med det samme understrege, at de to basismetaphorer *ikke* falder sammen med de to ‘hovedspor’, det platoniske og det aristoteliske, som jeg har identificeret ovenfor. Der er således i udgangspunktet intet modsætningsforhold mellem de to. Snarere komplementerer de hinanden og er et udtryk for, at ingen enkelt metafor kan forklare et så komplekst fænomen som erindring. Hverken den spatiale eller den grafiske erindringsmetafor er ren arbitrær konstruktion, men forekommer umiddelbart indlysende, hvilket også forklarer deres holdbarhed. Vil man gemme noget til senere brug, er det naturligt at opbevare det i en form for beholder – et skrin, et skab, et aflukket rum. Tilsvarende benytter man billede og (især) tekst som støtte for erindringen. Man skriver dét ned, som man vil være sikker på ikke at glemme, og dokumentet bliver således en form for forlængelse af den menneskelige hukommelse. Samtidig tilbyder de to basismetaphorer forskellige synsvinkler på erindringen, eller rettere fokuserer på forskellige aspekter af dens virksomhed. F.eks. indskærper den grafiske metafor, at det, man kontemplerer, når man erindrer, ikke er ‘tingen selv’, men en repræsentation, et tegn eller en afbildning, mens den spatiale

metafor på sin side vedrører det forhold, at det er vanskeligt at tænke erindringen uden at forestille sig den som et mentalt opbevaringssted.

Den kognitive metaforteoris force er, at den tilbyder et samlet greb om de metaforer for erindringen, der benyttes i den filosofiske og videnskabelige diskurs og i poetiske og litterære tekster. Som vi skal se, bruger Wordsworth, Coleridge og De Quincey 'samme' metaforer om erindringen som 1700-tallets erindringsteoretikere – metaforer, der i øvrigt kan føres tilbage til Platon og Aristoteles; digterne opfinder ikke nye basismetaphorer. I forbindelse med afhandlingens idéhistoriske sigte – bestræbelsen på at kortlægge forskydninger inden for erindringsbegrebet – synes den kognitive teori umiddelbart mindre velegnet. Med sit fokus på elementære kognitive strukturer forekommer teorien slet og ret ahistorisk: De konceptuelle basismetaphorer har karakter af transhistoriske arketyper eller dybdestrukturer ikke ulig den strukturelle narratologis 'funktioner'. Imidlertid er såvel kilde- som mål-området at forstå som vidensfelter – vidensfelter, der ikke må opfattes som statiske, men tværtimod udvikles over tid, ligesom de i øvrigt består af en lang række delelementer, såkaldte *slots*, der på forskellige måder og i forskellige kombinationer kan bringes i spil og bygges videre på (f.eks. er det ikke uden betydning, om erindringens 'rum' fremstilles som et skrin, som et palads med mange værelser eller som en dunkel grotte – eller om erindringerne konciperes som aftryk, som billeder eller som inskriptioner). I det følgende vil jeg betragte de to basale erindringsmetaforer, den spatiale og den grafiske, som et metaforisk potentiale, der i tidens løb er blevet realiseret på meget forskellig vis. Det er på *dette* niveau, at metaforerne kan udgøre rivaliserende paradigmer, ligesom det først og fremmest er her, at historiske forskydninger i forståelsen af erindringsevnen kan aflæses. Erindringsmetaforerne handler således om både kontinuitet og forandring. Det er forandringerne og forskydningerne, der har min primære interesse, men det er samtidig min opfattelse, at disse tydeligere opfanges, idet de anskues under det systematiske greb, som antagelsen om de to basismetaphorer tilbyder.

De to basismetaphorer, den spatiale og den grafiske, er dog ikke i sig selv uden historisk relevans. Jeg har sagt, at de to metaforer komplementerer

hinanden snarere end at konkurrere mod hinanden. De optræder derfor regelmæssigt side om side inden for rammerne af samme tekst og lader sig endog kombinere. Alligevel kan man inden for forskellige teoridannelser se en præference for den ene eller den anden af de to. Hos Locke ser man således en klar tendens til at foretrække grafiske erindringsmetaforer – i fuld overensstemmelse med den ‘inderliggørelse’, som hans teori implicerer: Bevidstheden kender kun sine egne idéer; den befatter sig alene med ‘repræsentationer’. Romantikernes ‘dybe’ inderlighed – hvad enten denne konciperes som følelsen af en ‘anden’ bevidsthed (det indre barn) eller som et ‘ubevidste’ – kommer omvendt til udtryk gennem spatiale metaforer, i særdeleshed metaforer, der konnoterer fluktuationer mellem synligt og usynligt, åbenbaret og skjult. Romantikens tilbøjelighed til at fremstille erindring som et (hemmelighedsfuldt) rum betyder imidlertid ikke, at det 18. århundredes grafiske metaforer forkastes. Tværtimod spiller de en helt væsentlig rolle, men i en forandret form. Det vil således være min påstand i det følgende, at Wordsworth, Coleridge og De Quincey fornyr 1700-tallets grafiske erindringsmetafor ved at tilnærme den til og forene den med den spatiale. Som jeg vil vise, kommer foreningen af det grafiske og det spatiale, af ‘inskriftion’ og ‘rum’, til udtryk gennem to – komplementære – strategier: Gennem en ‘tegnsliggørelse’ af rummet eller omvendt gennem en ‘rumliggørelse’ af skriften. Fusionen af grafiske og spatiale erindringsmetaforer udgør efter min opfattelse en genuint romantisk tendens – en tendens, som jeg ikke har set beskrevet i forskningslitteraturen. I sin nu klassiske studie *The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition* viser M.H. Abrams, at skiftet fra neoklassisk til romantisk æstetik kan formuleres som “a radical alteration in the typical metaphors of critical discourse” (Abrams 1953: “Preface”). Abrams’ bog har inspireret mit eget projekt, både indholdsmæssigt og metodisk. Men til forskel fra Abrams hævder jeg ikke, at romantikerne opfinder et nyt sæt af metaforer. De bearbejder et allerede eksisterende materiale, i.e. de to konceptuelle basismetaphorer for erindringen, der har været brugt siden antikken. Imidlertid vil jeg ikke tøve med at kalde romantikkens fusion af den grafiske og den spatiale metafor nyskabende. De romantiske erin-

dringsmetaforer er ikke blot 'variationer', men udgør (med Ricoeur) en semantisk innovation.

AFGRÆNSNING OG STRUKTUR

Erindringstemaet har gennem de senere år været genstand for betydelig – og stigende – interesse blandt litteratur- og idéhistorikere, og en række historiske fremstillinger af relevans for mit eget projekt har set dagens lys. Frances A. Yates' *The Art of Memory* (2000) udkom første gang i 1966, men er stadig standardværket om renæssancens videreførelse af antikkens erindringskunst. David Farrell Krells *Of Memory, Reminiscence, and Writing* (1990) undersøger erindringsbegrebets status i filosofien fra Platon og Aristoteles og frem til Derrida med nedslag hos bl.a. Augustin, Descartes, Locke, Hegel, Nietzsche og Heidegger og med særligt henblik på forskellige varianter af den grafiske erindringsmetafor. Næsten lige så vidtspændende, men betydelig mindre detaljeret er Barash (1997), der i artikelform skitserer filosofiens svar på spørgsmålet 'hvad vil det sige at erindre?'. Platon og Nietzsche udgør her yderpunkterne. Et noget snævrere fokus har John Sutton (1998), der, ligeledes fra et filosofisk og idéhistorisk perspektiv, behandler erindringsbegrebet fra Descartes og frem. Endelig er den første tredjedel af Paul Ricoeurs sidste værk, *Memory, History, Forgetting* (2004), viet erindringen. Ricoeur skriver bl.a. om Platon, Aristoteles, Augustin, Locke og Husserl, men adskiller sig fra Krell, Barash og Sutton ved at have historieskrivning og i særdeleshed bearbejdningen af holocaust som forståelseshorisont.

Adskillige forfattere inkluderer litterære og poetiske fremstillinger af erindringen herunder også de romantiske digteres. Philip Davis' *Memory and Writing* (1983) koncentrerer sig om erindringstemaet i engelsk litteratur fra romantikken og frem til D.H. Lawrence (bogen har et langt kapitel om Wordsworth). Erindring i romantisk litteratur har ligeledes fået et kapitel i Manfred Kochs "*Mnemotechnik des Schönen*" (1988), der imidlertid udelukkende befatter sig med tyske romantikere, Tieck og især Novalis. En af Wägenbauer redigeret engelsksproget antologi med den løfterige

titel *The Poetics of Memory* (1998) spænder fra Milton til hypertext og inkluderer bidrag om tysk romantik. Antologien *Mnemosyne* (1991), som er redigeret af Assmann og Harth, bekæftiger sig især med den kollektive erindring, herunder kulturelle artefakter som monumenter og mindesmærker, men rummer også bidrag af mere umiddelbar relevans for mit projekt, bl.a. Assmanns artikel om erindringsmetaforer. Aleida Assmanns egen bog, *Erinnerungsräume* (1999) behandler kulturens kollektive hukommelse såvel som den personlige erindring. Den bredtftavnende fremstilling beskæftiger sig med erindringsteori og -litteratur fra antikken frem til vor tid og kommer i den forbindelse ind på både Locke og Wordsworth, ligesom forskellige erindringsmetaforer diskuteres. Den mest udførlige undersøgelse af erindringsmetaforer er dog, som tidlige nævnt, Draaisma (2000). Antologien *Erinnern und Vergessen in der europäischen Romantik* (2001), som er redigeret af Günter Oesterlee, behandler trods titlen næsten udelukkende den tyske romantik. Svend Erik Larsen skriver i *Mutters alene* (2002) om erindring hos bl.a. Rousseau, Conrad, Proust, Benjamin og Blixen med vigtige udblik til mere end to tusinde års erindringsteori, fra Platon til Halbwachs. Suzanne Nalbantians *Memory in Literature* (2003) trækker en linje fra Rousseau til Borges og Paz – med nedslag undervejs hos bl.a. Baudelaire, Proust, Joyce, Faulkner og surrealistene – og indrammer sin fremstilling af kapitler om henholdsvis den dynamiske psykologi i slutningen af 1800-tallet og neurovidenskaben. Romantikerne omhandles *en passant*. Endelig giver Ebbe Spang-Hanssen en kulturhistorisk oversigt over *Hukommelsens skæbne* (2004) fra det gamle Grækenland og frem til i dag med kapitler om henholdsvis oplysningstiden og udviklingen fra romantik til naturalisme. De romantiske eksempler er fortrinsvis danske.

Sidst, men ikke mindst, vil jeg nævne Georges Poulets *Études sur les temps humains* (1950-68), der er en undersøgelse i ændringer i opfattelsen af den indre tid fra renæssancen og frem til det 20. århundrede, og som i den forbindelse naturligt kommer ind på erindringen. Hovedvægten ligger på franske forfattere og tænkere. Dog har fjerde bind, *La mesure de l'instant* (1968), et kapitel om "Les romantiques anglais", der er en lettere revideret version af Poulets artikel "Timelessness and Romanticism" (1954),

som efter min opfattelse stadig er den bedste tværgående fremstilling af erindringstemaet i engelsk romantik – og den eneste, der inkluderer både Coleridge og De Quincey.¹

Alle de ovennævnte har – i varierende grad – inspireret og informeret min afhandling, der dog på afgørende punkter skiller sig ud. Først og fremmest har jeg valgt at koncentrere min undersøgelse om Wordsworth, Coleridge og De Quincey. Mit fokus er altså forholdsvis snævert. Til gengæld får jeg mulighed for at gå i dybden med de behandlede værker og inkludere, ikke blot fremstillingen af erindringen, men desuden erindringens poetiske funktion og med dens rolle i poetikken og litteraturteorien. Jeg vil i den forbindelse undersøge erindringens funktion som nødvendig katalysator for den poetiske skabelsesproces – det er således ikke tilfældigt, at den første engelske romantiske poetik, Wordsworths forord til *Lyrical Ballads*, definerer poesi som “emotion recollected in tranquility”, ligesom jeg vil vise, hvorledes den kronologisk fremadskridende fortælling om livsforløbet som autobiografisk norm anfægtes af både Wordsworth og De Quincey, hos hvem erindringens indre tid erstatter den kronologiske tid som narrativt princip. På tværs af de uenigheder, der består – f.eks. om den rette forståelse af indbildningskraften – er Wordsworth, Coleridge og De Quincey fælles om den antagelse, at der eksisterer en forbindelse mellem mentale processer og funktionsprincipper på den ene side og sproglige og poetiske strukturer på den anden. I romantikken er erindring *også* et poetologisk og æstetisk begreb.

Som tidligere nævnt er det min opfattelse, at erindringstemaet spiller en særlig markant rolle i engelsk romantik (sammenlignet med f.eks. den tyske romantik), og jeg vil i det følgende se optagetheden af den personlige erindring hos de engelske romantikere som et udtryk for den gennemslagskraft, som Lockes empirisme har, ikke blot inden for bevidsthedsteori og psykologi, men også i litteraturen og æstetikken. Det er velkendt, at både Wordsworth og Coleridge er influeret af den empiristiske associationspsykologi og i særdeleshed af David Hartley. Og selv om man kan diskutere, hvor langvarig og dybtgående denne indflydelse har været, kan der næppe herske tvivl om, at det nye erindringsbegreb, som udkastes i

det 18. århundrede, herunder Lockes identificering af erindring og personlig identitet samt den associationspsykologiske udmøntning af hans begreb om idéassociation, udgør en fælles arv og referenceramme. Det romantiske erindringsbegreb, som jeg i det følgende skal søge at indkredse, udkrystalliseres gennem en kritisk og revisionistisk bearbejdning af dette fælles udgangspunkt. Mit fokus på tre engelske romantikere betyder imidlertid ikke, at den tyske romantik ikke vil blive inddraget. Jeg skal således løbende perspektivere til tysk romantik, ikke mindst i forbindelse med Coleridge, der er influeret af tysk idealistisk filosofi og romantisk litteraturteori og formidler disse strømninger ind i en engelsk sammenhæng.

De værker af Wordsworth, Coleridge og De Quincey, som jeg i det følgende vil arbejde med, spænder tidsmæssigt fra 1790'erne og frem til midten af det 19. århundrede og viser desuden stor genremæssig spredning. I forbindelse med Wordsworth vil mine hovedtekster være hans selvbiografiske epos *The Prelude* (1805-udgaven) samt et udsnit af de lyriske og fortællende digte fra perioden frem til 1807. Kapitlet om Coleridge vil i første række behandle hans prosaforfatterskab med vægten lagt på *Biographia Literaria* samt notesbøgerne og brevene. Sidstnævnte inddrages ikke som et privat materiale. Ligesom *Biographia Literaria* er en hybrid, der krydser memoirer med litteraturkritik, metafysik og æstetisk filosofi, er Coleridges breve og notesbøger både personlige dokumenter og udkast til hans aldrig realiserede filosofiske og æstetiske værker, og det er i denne sidste egenskab, de vil blive brugt. Sekundært vil jeg inddrage dele af hans poetiske forfatterskab. Endelig vil jeg i behandlingen af De Quincey tage afsæt i de autobiografiske værker, *Confessions of an English Opium Eater*, *Suspiria de Profundis*, *The English Mail-Coach* og *Autobiographical Sketches*, og perspektivere til hans essays om bl.a. litteratur, stil og retorik. Forskellene mellem de behandlede værker er imidlertid ikke kun af genremæssig karakter. Som det vil fremgå i det følgende, er der indbyrdes forskelle mellem de tre forfatters fremstilling af erindringen. Wordsworth og Coleridge bidrager således med forskellige facetter til det romantiske erindringsbegreb, som afhandlingen fremlæser – Wordsworth i kraft af sin optagethed af barnet og barndomserindringerne og Coleridge gennem sine poetiske,

filosofiske og psykologiske afsøgninger af 'det ubevidste'. Hos De Quincey forbindes de to tendenser i fremstillingen af drømmen som en særlig form for erindring, der griber tilbage til barndommen og barndommens traume, som konciperes som "a secret hieroglyphic from God". Kapitlet om De Quincey vil således også have karakter af en sammenfatning, hvor ikke mindst erindringsmetaforerne vil være i fokus.

Som optakt til mine læsninger af Wordsworth, Coleridge og De Quincey vil jeg – mere detaljeret, end denne indledning giver mulighed for – præsentere det erindringsbegreb, der udvikles i det 18. århundrede. Endelig vil jeg i min afslutning perspektivere til tre markante erindringsteorier, der ser dagens lys i det sidste tiår af det 19. århundrede, nemlig William James' *Principles of Psychology*, Sigmund Freuds *Studien über Hysterie* og Henri Bergsons *Matière et mémoire*. I henhold til min tese konciperes det romantiske erindringsbegreb gennem en kritisk revision af og en reaktion mod 1700-tallets forståelse af erindring, identitet og association. På tilsvarende vis bygger det sene 1800-tals erindringsteorier på romantikkens forståelse af erindring, som de samtidig (på forskellig vis) opponerer mod. Den romantiske forståelse af erindringen og dens virksomhed udgør i dette perspektiv et nødvendigt medierende led mellem det 18. århundredes erindringsteori og erindringsteorien på grænsen til det 20. århundrede. At vise, at man meningsfuldt kan tale om et romantisk erindringsbegreb som en delmængde af det moderne erindringsbegreb, der konstitueres med retorikkens fald, og at dette romantiske erindringsbegreb har forudsætninger i det 18. århundrede, ligesom det selv har et efterliv, men samtidig er distinkt fra både det, der er gået forud, og det, der følger efter, vil være afhandlingens vigtigste idéhistoriske pointe.

Til slut: I det følgende vil jeg benytte ordet 'erindring' som mit gennemgående begreb. Ordet 'erindring' har den fordel, at det, i lighed med det engelske *memory*, kan betegne evnen såvel som erindringernes sæde og erindringerne selv – altså både 'beholderen' og 'indholdet'. På dansk kan man således bevare noget *i* erindringen, ligesom man kan have en erindring *om* noget. Jeg vil stedvist variere med ordet 'hukommelse'. Men jeg vil *ikke* skelne systematisk mellem erindring og hukommelse – medmindre

jeg refererer til en tekst eller en teoridannelse, hvor en sådan distinktion er en vigtig pointe. Dette vil i givet fald blive markeret tydeligt i min fremstilling. Endelig skal det bemærkes, at alle engelsksprogede tekster vil blive citeret på originalsproget, mens jeg, når det gælder f.eks. tyske og franske tekster, vil benytte (gode) danske oversættelser, hvor sådanne findes.

NOTER

- 1 Supplerende forskningsoversigter vil blive givet i indledningerne til de enkelte hovedkapitler.

Mod et moderne erindringsbegreb

Locke, Hume og Hartley

Retorikkens og erindringskunstens nedgang markerer et epokalt brud, der skaber åbningen for det moderne erindringsbegreb, som først udkastes hos John Locke, og som tager form i løbet af det 18. århundrede. Kendetegnen for dette nye erindringsbegreb er, at det er subjektivt og individuelt snarere end kulturelt og kollektivt; det er den *personlige* erindring, som 1700-tallet sætter i højsædet. Kendetegnen er også, at det er ikkemetafysisk. Skønt Locke næppe tvivler på, at mennesket har en uadelig sjæl, spiller denne ingen rolle for hans forståelse af den personlige erindring. Det nye erindringsbegreb indgår i den forstand i en sekulær antropologi. I dette kapitel skal jeg nærmere undersøge det 18. århundredes erindringsbegreb, som det formuleres hos Locke, hos David Hume og hos David Hartley. I særdeleshed skal jeg lægge vægt på Lockes bestemmelse af selvet eller den personlige identitet, der er blevet kaldt hans "single most striking innovation in philosophy" (Jolley 1984: 125), på identificeringen af den personlige identitet med erindringen og på begrebet om idéassociation, der lanceres af Locke, men videreudvikles af Hume og Hartley frem mod en egentlig associationspsykologi. Når Locke sætter lighedstegn mellem personlig erindring og identitet, formulerer han forståelsen af selvet i den moderne borgerlige tidsalder: Identitet beror ikke længere på genealogi, sociale hierarkier og tradition, men på selvbevidsthed og selvrefleksion (Assmann 1993: 371). Association er det, der forbinder idéerne i bevidstheden – og som gør det muligt at genkalde dem. I den forstand er identitet – i det mindste hos Hume og Hartley – et produkt af association. Med Hartley gives associationslæren et neurologisk grundlag. Hans *Observations on Man* fra 1748 kan således betragtes som et udkast til en

neurovidenskabelig – eller, som Alan Richardson (2001) formulerer det: en ‘hjerne-baseret’ – psykologi og et neuralt funderet erindringsbegreb.

Men skønt det 18. århundredes erindringsbegreb på en række punkter er nyskabende, er det ikke uden traditionsbinding. Går man Lockes definition af selve evnen til at fastholde og genkalde efter i sømmene, står det klart, at denne definition følger i andres fodspor og i store træk gentager, hvad andre før har sagt. I indledningen har jeg hævdet, at man kan tale om to hovedspor i vestens filosofiske beskæftigelse med erindring: det platoniske og det aristoteliske. I det følgende skal jeg gennemgå henholdsvis Platons og Aristoteles’ bestemmelse af erindringen og herigennem vise, at Lockes definition står i gæld til Aristoteles. Samtidig skal jeg også nærmere undersøge de to konceptuelle basismetaphorer for erindring, den spatiale og den grafiske. Det 18. århundrede opfinder altså ikke erindring forfra, men forholder sig til tidligere tænkere og benytter allerede eksisterende metaforer. Det nye er snarere måden, traditionen forvaltes på, og de nye sammenhænge, som ‘gamle’ bestemmelser tænkes ind i. Retorikkens og erindringskunstens ‘død’ er således en sandhed med modifikationer. Associationslæren er i bund og grund forankret i denne tradition, der imidlertid videreføres i et nyt regi: *psykologien*. Retorikkens greb og ‘teknikker’ bliver til mentale principper, der ultimativt skal forklare al menneskelig adfærd.

ERINDRING HOS LOCKE OG HUME

Fra den ydre verden til den indre: Lockes erkendelsesteori

For at forstå betydningen og rækkevidden af det erindringsbegreb, som Locke formulerer i *An Essay Concerning Human Understanding*¹, er det nødvendigt at se på den sammenhæng, det indgår i – nemlig Lockes erkendelsesteori og dens empiristiske grundsætning: at al menneskelig viden er baseret på erfaring, “Experience”.

Al viden forudsætter erfaring. Forud for erfaringsdannelsen har subjektet ingen viden overhovedet; dets bevidsthed er, med Aristoteles’ meta-